

Рішення спеціалізованої вченої ради про присудження ступеня доктора філософії

Спеціалізована вчена рада Донецького національного університету імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України, м. Вінниця, прийняла рішення про присудження ступеня доктора філософії галузі знань 08 «Право» на підставі прилюдного захисту дисертації на тему **«Застосування інституту аналогії в господарському судочинстві»** за спеціальністю 081 «Право» 26 червня 2025 року.

Капцова Тетяна Петрівна

16.06.1976 року народження

Громадянка України, освіта вища: у 2001 році закінчила Київський національний економічний університет і отримала диплом спеціаліста за спеціальністю «Правознавство».

Навчалася з 2020 по 2024 рік в аспірантурі НДІ приватного права і підприємництва ім. Ф.Г. Бурчака НАПрН України, а у 2025 році навчається в аспірантурі Донецького національного університету імені Василя Стуса для здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю Право. За період навчання здобувачка у повному обсязі виконала Індивідуальний навчальний план підготовки доктора філософії, затверджений рішенням Вченої ради Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол №19 від 25.04.2025 р.).

Дисертацію виконано в Донецькому національному університеті імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України, м. Вінниця.

Науковий керівник: Бакалінська Ольга Олегівна, провідний науковий співробітник відділу правової взаємодії бізнесу та держави Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор

Здобувач має 8 наукових праць: п'ять наукових статей: 1 у науко-метричному виданні Scopus та 4 у фахових наукових виданнях України, а також тези трьох доповідей на науково-практичних конференціях.

Стаття у науко-метричному виданні Scopus:

1. Bakalinska O., Honcharenko O., Kaptsova T., Babadzhanian H. Advocacy of competition in the world and Ukraine: comparative characteristics. *AJEE* 2022. № 4. (16). DOI <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-5.4-n000428>

URL: https://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1666107248.pdf

Статті в наукових виданнях,

включених до переліку наукових фахових видань України:

2. Капцова Т.П. Прогалина в праві як передумова застосування юридичної аналогії. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С.90-98. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.3.15>

URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/3/16.pdf>

3. Капцова Т.П. Теоретичні засади застосування аналогії в господарському праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. №12. С. 144-146. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-12/34>

URL: http://lsey.org.ua/12_2023/34.pdf

4. Капцова Т.П. Застосування суддівського розсуду у разі застосування аналогії в господарському судочинстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки*. 2023. № 6. С. 9-14. DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2023-6-2>

URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/405/370>

5. Капцова Т.П. Співвідношення інституту аналогії з суміжними способами подолання прогалин в господарському судочинстві. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 129-135. DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.19>

URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/6_2023/19.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Капцова Т.П. Аналогія закону та аналогія права в господарських правовідносинах. Правове забезпечення ринкових відносин в умовах громадянського суспільства: збірник наукових праць. Випуск 4. К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, 2021. С. 176-184.

7. Капцова Т.П. Особливості застосування аналогії в господарському судочинстві. Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Кременчук, 22-23 грудня 2023 року. Львів-Торунь: 2023. С. 123-126.

8. Капцова Т.П. Застосування аналогії права в господарському судочинстві – шлях до забезпечення правової визначеності. Становлення і розвиток правової держави: проблеми теорії і практики матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції, м. Миколаїв, 21 грудня 2023 року. Львів-Торунь: 2023. С. 24-28.

У дискусії взяли участь голова і члени спеціалізованої вченої ради.

Коваль Ірина Федорівна, декан Донецького національного університету імені Василя Стуса, доктор юридичних наук, професор.

Зауважень немає.

Дорошенко Ліна Миколаївна, завідувачка кафедри господарського та адміністративного права Донецького національного університету імені Василя Стуса, доктор юридичних наук, доцент.

Зауважень немає.

Стаднік Ірина Василівна, доцент кафедри теорії, історії держави і права та філософії права Донецького національного університету імені Василя Стуса, кандидат юридичних наук, доцент.

Зауважень немає.

Резнікова Вікторія Вікторівна, завідувачка кафедри економічного права та економічного судочинства Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, докторка юридичних наук, професорка. Позитивна та достатньо висока оцінка змісту дисертаційного дослідження не виключає наявності окремих питань та положень, які мають дискусійний характер або потребують додаткового обґрунтування.

По-перше, на сторінках 147-154 авторка, досліджуючи таке явище як «процесуальна аналогія», послідовно обстоює можливість та доцільність застосування аналогії права в процесуальному праві і наводить такі три аргументи: «...1) у процесуальному праві прогалини були, є і будуть, оскільки неможливо передбачити всі права і законні інтереси суб'єктів права, які потребують судового захисту; 2) застосування аналогії права сприяє реалізації вимог ГПК України, відповідно до якого, суд не має права відмовити в судовому захисті у зв'язку з неврегульованістю відповідних процедур; 3) на користь застосування аналогії права може свідчити єдність підходів і близькість принципів процесуальних галузей». Така позиція авторки видається вкрай дискусійною і такою, що потребує додаткової розгорнутої аргументації.

Обґрунтування допустимості/недопустимості застосування процесуальної аналогії вимагає звернення до самої природи процесуального права, його функцій, принципів і гарантій. У цьому контексті позиція про неприйнятність використання аналогії в процесуальній сфері (всупереч позиції дисертантки) має достатньо солідну наукову і методологічну базу. Тож вбачаються підстави для розгортання наукової дискусії з наведенням наступних контраргументів, щодо яких хотілося б почути міркування дисертантки під час процедури публічного захисту.

Процесуальне право загалом, як і господарське процесуальне право зокрема – це не гнучкий механізм, а жорстко структурована форма реалізації права. Процесуальна форма – це не просто технічна конструкція, а

інструмент забезпечення справедливості, рівності сторін та передбачуваності судового розгляду. Як слушно зазначають науковці-процесуалісти (наприклад, В. В. Комаров, І. Є. Марченко), судовий процес – це діяльність, яка суворо регламентується нормами, що не підлягають аналогії, оскільки будь-яке відхилення призводить до: порушення принципу змагальності та рівності сторін; позбавлення процесуальних прав однієї зі сторін; свавілля при реалізації процесуального розсуду.

У процесуальному праві діє принцип *numerus clausus*: дозволено лише те, що прямо передбачено законом. У матеріальному праві дозволено все, що не заборонено. Але у процесуальному праві – навпаки: *«Суд розглядає справу виключно в межах повноважень, визначених законом»* (ч. 1 ст. 2 ГПК України). Це означає, що **суд не має права самостійно «конструювати» процедури**, навіть якщо виявлено прогалину. В умовах відсутності процесуального механізму – справу слід вирішувати шляхом звернення до законодавця, а не до аналогії.

У різних видах процесу – різні принципи, різна правова природа, функції і об'єкти захисту. Кожен процес має: свою галузеву належність (господарський, цивільний, адміністративний, кримінальний); свою правову природу та мету (захист публічного чи приватного інтересу); свою структуру стадій та свої строки, допустимі засоби доказування тощо. Тому застосування норм, наприклад, з цивільного процесу до господарського або з однієї стадії до іншої руйнує системність та спеціалізацію. Навіть в рамках одного виду процесу кожна стадія має своє цільове призначення та свою специфіку, свої межі розгляду та інші властиві їй особливості. Використання аналогії в процесуальному праві означає обхід гарантій, закладених у самому законі, а отже – пряме порушення принципу правової визначеності.

Прогалини в процесуальному праві не можна долати аналогією – лише шляхом законодавчого втручання. Процесуальне право діє в умовах юридичної презумпції вичерпності регулювання. Якщо щось не передбачено – значить, це заборонено. Дисертантка, на с. 158, наводить тезу: *«...у процесуальному праві прогалини були, є і будуть... застосування аналогії права сприяє реалізації вимог ГПК України...»*. Проте процесуальні строки, права, наслідки тих чи інших процесуальних дій тощо, не підлягають аналогії, оскільки можуть бути джерелом зловживання процесуальними правами.

Використання аналогії у процесуальному праві створює правову невизначеність. Норма, застосована за аналогією, не має процесуальної форми оскарження: її не можна кваліфікувати як законну чи незаконну. Це унеможливує належний контроль, а отже – підриває довіру до судової системи. Така практика також суперечить статті 6 Конвенції про захист прав людини і

основоположних свобод (право на справедливий суд), де гарантується *access to justice by foreseeable means*. Відтак застосування аналогії в процесуальному праві – недопустиме: з огляду на особливу природу процесуальних норм; через ризик порушення принципів процесуальної рівності, правової визначеності й гарантій; з урахуванням конституційного розмежування повноважень законодавця та суду.

Процесуальна аналогія є відхиленням від законної моделі юрисдикції. У разі прогалини – необхідне або автентичне тлумачення, або законодавче втручання, але не свавільне «перенесення» норм між процесами чи стадіями (в рамках одного виду процесу).

В продовження теми процесуальної аналогії, – дискусійним в роботі є й твердження про те, що *«відсутність у процесуальних кодексах положень про процесуальну аналогію не є перешкодою для її застосування»*. Це положення подано без належного нормативного, доктринального і порівняльно-правового обґрунтування, є методологічно конфліктною тезою, оскільки порушує межу між правотворенням і правозастосуванням.

В рамках розгортання наукової дискусії варто зауважити:

1. Відсутність прямої норми – це відсутність повноваження, а не просто лакуна, про що вже йшлося вище. Відсутність норми – це межа компетенції, а не відкрите поле для аналогії. У матеріальному праві аналогія можлива для захисту прав, але в процесуальному – вона змінює правила гри (строки, стадії, предмет та межі доказування, межі розгляду та перегляду), що є неприпустимим.

2. Твердження авторки на с. 158 фактично нівелює правову природу процесуальних норм. Це потенційно делегує суду дискрецію, яку законодавець не передбачив.

3. Посилання на «єдність принципів» процесуальних галузей – дещо хибна та слабка аргументація. Авторка стверджує, що через близькість принципів (розумність, справедливість, пропорційність) можна переносити механізми за аналогією. Але принципи – це *методологія оцінки*, а не *механізми реалізації*. Різні види процесу мають різні: стадії, строкові режими, форми провадження, процесуальні фільтри тощо. Тому твердження про універсальну застосовність аналогії видається некоректним без системного аналізу меж кожного процесу.

По-друге, дискусійним аспектом дисертації Т. П. Капцової є *теза про «раціональну модель» встановлення подібності правовідносин як умови для застосування аналогії (підрозділ 2.1, с. 109–113)*. Авторка пропонує замінити традиційний підхід, за якого суд встановлює об'єктивну подібність правовідносин (за суб'єктним, об'єктивним і змістовим критеріями), на підхід

оцінки «загальної ваги аргументів «за» і «проти» застосування норми». Вона пише: «...замість простої констатації подібності або відсутності подібності правовідносин... слід визначити конкретні аргументи “за” і “проти” встановлення подібності, і провести зважування таких аргументів».

Пропонована авторкою модель видається доволі проблемною з огляду наступне.

1. Відсутність об’єктивного критерію. У правовій доктрині юридична подібність традиційно встановлюється через фіксовані ознаки: суб’єкти, об’єкти, зміст правовідносин, правова мета. Якщо їх замінити на «зважування аргументів», постає питання – за якою шкалою? Як визначити «переважання» доводів? У кого більше прав?

2. Небезпека суб’єктивізму. Така модель делегує суду надмірну дискрецію без перевірених параметрів. Умовно кажучи, будь-яке рішення про «подібність» може бути обґрунтовано тим, що «так зважив суд». Це прямо суперечить вимогам правової визначеності.

3. Підміна юридичного критерію політико-етичним. Модель авторки орієнтована на *раціональність*, однак це поняття належить до філософії моралі та логіки, а не до юридичної техніки. У результаті – суд може опинитися в ситуації, де «справедливість» буде вищою за закон, що неприпустимо без спеціального делегування.

4. Відсутність прикладів застосування моделі в судовій практиці. Дисертанткою не наведено жодного кейсу (до прикладу, із зарубіжного досвіду), де суд проводив подібне «зважування». Це свідчить про концептуальну неперевіреність теоретичної побудови.

Однак, чи можлива така модель у майбутньому (хоча б гіпотетично і за яких умов)?

Так, але за умови: формалізації критеріїв зважування (аналог стандарту пропорційності в конституційному праві); нормативного закріплення в ГПК з подальшим роз’ясненням ключових аспектів застосування на рівні правових позицій ВС; методологічної апробації через case studies і порівняльний аналіз.

Отже, попри привабливість висловленої ідеї «раціонального зважування», авторка не формалізує критерії такої оцінки. Який обсяг схожості має бути достатнім? Чи враховуються структурні, функціональні, аксіологічні ознаки правовідносин? У яких випадках правова мета може нівелювати формальні відмінності? Без відповіді на ці питання, в запропонованій дисертанткою вигляді ця модель – швидше філософська гіпотеза, ніж юридична доктрина, оскільки: підриває юридичну визначеність критерію подібності; створює простір для надмірного суддівського розсуду; не підкріплена судовою практикою чи методикою. Якщо вона не буде доопрацьована, її складно вважати прийнятною

для правозастосування – хоча як теоретична пропозиція вона безумовно має певну евристичну цінність і потенціал розвитку в науці господарського процесуального права на майбутнє.

По-третє, концептуально вразливим видається твердження авторки про допустимість застосування аналогії не лише судами, а й іншими суб'єктами правозастосування. Це положення очевидно суперечить усталеній доктрині і може мати небезпечні наслідки для принципу законності. Проаналізуємо докладніше.

Позиція авторки: *«Аналогія: може застосовуватися як судом, так і іншими суб'єктами правозастосування...», «Відповідно до ч. 3 ст. 11 Закону України “Про третейські суди”, у разі відсутності нормативного акта, що регулює спірні правовідносини, третейський суд застосовує відповідні норми законодавства, які регулюють подібні відносини (аналогія закону), а за їх відсутності — виходячи із загальних засад законодавства України (аналогія права)».*

Чому це положення є спірним?

1. Воно суперечить принципу виключної дискреції суду при заповненні прогалин. Аналогія, як юридична конструкція, – це спосіб виняткового подолання лакуни в праві, який супроводжується складною юридичною оцінкою схожості/подібності правовідносин. Вона є *форс-мажорною логіко-правовою процедурою*, яка допускається лише за наявності трьох умов: відсутності правового регулювання; подібності правовідносин; необхідності захисту права. Таку процедуру, за усталеними доктринальними підходами, не може здійснювати адміністративний орган чи контролер, оскільки вона передбачає оцінку не лише формальних, а й функціональних правових ознак.

2. Універсалізація застосування аналогії призводить до знищення меж компетенції. Якщо аналогію дозволити всім суб'єктам правозастосування – податковим органам, митним адміністраціям, антимонопольному комітету тощо – то зникає межа між: нормотворчою функцією парламенту; тлумаченням закону (як мінімум офіційним); адміністративним свавіллям. Ризик: дозволивши фіскальному органу «за аналогією» трактувати неподаткову пільгу, ми фактично легалізуємо чиновницьке тлумачення закону замість судового контролю.

3. Європейські правові стандарти зводять аналогію до судової прерогативи. У рішенні ЄСПЛ *Taxquet v. Belgium* (2010) та в *Kononov v. Latvia* (2010) вказується, що застосування аналогії у сфері обмеження прав і свобод особи можливе лише в судовому порядку, бо інакше порушується принцип foreseeability (передбачуваності).

4. Посилання на третейські суди не виправдовує та не обґрунтовує тезу. Закон «Про третейські суди» справді передбачає можливість застосування аналогії, однак: третейські суди – це квазисудова форма вирішення спору; рішення третейського суду не є публічним правозастосуванням – воно діє лише між сторонами; така аналогія діє лише за згодою сторін (принцип party autonomy), а не як владне рішення. Тому прирівнювати це до аналогії, яку нібито може застосовувати суб'єкт владних повноважень — методологічно некоректно.

Таким чином, теза дисертантки про те, що аналогія може застосовуватись не лише судами, є дискусійною, концептуально вразливою і потенційно небезпечною для правопорядку, оскільки: підриває виключність судової компетенції у творчому тлумаченні права; розмиває межі дискреції; створює ризик свавільного втручання держави у права осіб поза процедурою.

І наостанок. Щодо **розмежування авторкою судового прецеденту та аналогії**, то з ним не можна беззастережно погодитися, з огляду на новітні тенденції розвитку вітчизняного права (як господарського, так і господарського процесуального). Сутність проблеми – в **переоцінці жорсткого розриву між прецедентом і аналогією**, що не відповідає реальній судовій практиці та зростанню ролі правових позицій Верховного Суду. Твердження авторки: *«Судовий прецедент має нормативний характер, може і повинен застосовуватись необмежену кількість разів до невизначеного кола осіб і ситуацій... Тимчасом застосування аналогії не має нормативного характеру...»*; *«Право створювати судові прецеденти надається тільки судам вищих інстанцій... судовий прецедент повинен бути оприлюднений в офіційному виданні»* (с. 19).

Деревянко Богдан Володимирович, провідний науковий співробітник відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова НАН України» доктор юридичних наук, професор:

1. Підтримуючи виокремлення авторкою рівнів розуміння аналогії залежно від сфери її застосування на: 1) аналогію як компонент інтелекту; 2) аналогію як особливість юридичного мислення загалом; 3) аналогію як тип міркування у правовій системі загального права; 4) аналогію як інститут континентальної правової системи, а також визначення ключових характеристик аналогії на кожному з рівнів (с. 16 дисертації), можемо допустити що це дійсно зроблено вперше. Проте прикладний результат видається недостатнім. Пропозиції із додання нового рівня розуміння аналогії або зміни якогось із наявних були б логічним довершенням виокремлення і класифікації рівнів розуміння аналогії залежно від сфери її застосування, а результат роботи мав би вищий ефект.

2. Як вказувалося вище, можна підтримати визначення і систематизацію спільних та відмінних рис аналогії у системі загального права та континентальній правовій системі (с. 16-17, 39-42, 98-99, 159-160 дисертації). Проте як і в попередньому випадку, авторкою було по-новому вибудовано класифікацію наявних характеристик інституту аналогії у двох правових системах. Відповідно, пропозиції щодо зміни їх режиму, пропозиції щодо поширення рис аналогії в одній правовій системі на аналогію в іншій правовій системі тощо зроблено не було. З іншого боку, дослідник правових явищ має прагнути до усунення прогалин у праві не стільки через застосування аналогії, а більше через внесення змін до норм у законодавстві та доповнення останнього новими нормами.

3. У продовження попереднього побажання авторці, слід нагадати мету дослідження: «..полягає в обґрунтуванні положень щодо вдосконалення застосування інституту аналогії в господарському судочинстві та розробці пропозицій з розвитку відповідного законодавства» (виділення курсивом і підкреслення наше - Б.Д.). На жаль, таких пропозицій зроблено не було. Має місце лише пропозиція щодо зміни правил застосування норм (тобто не нормопроєктування, а нормозастосування) із статті 302 Господарського процесуального кодексу України господарськими судами України (с. 17-18, 79, 95-96, 103, 161 дисертації).

4. У розділі 2.3 «Роль суддівського розсуду при застосуванні аналогії в господарському судочинстві» авторкою як синоніми використовуються терміни «розсуд», «судовий розсуд», «суддівський розсуд», «розсуд господарського суду». Очевидно, що робота б виграла, аби авторка визначила відмінності між наведеними поняттями і зупинилася на переважному використанні одного - найточнішого серед них.

Результати відкритого голосування:

«За» 5 членів ради,

«Проти» 0 членів ради.

На підставі результатів відкритого голосування спеціалізована вчена рада присуджує Капцовій Тетяні Петрівні ступінь доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Голова спеціалізованої вченої ради

Ірина КОВАЛЬ

